

Професор ВЛАДАН ГАВРИЛОВИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

ИЗВЕШТАЈ ЂОРЂА НАТОШЕВИЋА, ДИРЕКТОРА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЈЕ

Апстракт: Српска православна велика гимназија у Новом Саду је основана 1810/1811. године и све време је заједно са раније (1791) основаном Карловачком гимназијом представљала један од носилаца српске културе и писмености у Монархији. Један од њених директора био је и др Ђорђе НАТОШЕВИЋ, који је у једном свом извештају о раду гимназије, упућеног вероватно српском патријарху Јосифу Рајачићу, изнео оцене о деловању и раду професора у гимназији, од којих посебно треба истаћи Јована Ђорђевића, каснијег оснивача Српског народног позоришта у Новом Саду и министра у влади Краљевине Србије.

Кључне речи : Српска православна велика гимназија, школство, Срби у Монархији, Ђорђе НАТОШЕВИЋ (1821–1887), Јован Ђорђевић (1826–1900), Петар Нинковић (1820–1887), Александар Гавриловић (1833–1871).

Пећки патријарси и карловачки митрополити били су не само црквени поглавари него и политичке вође Срба у Монархији. Осим политичке борбе, црквени представници Срба у Монархији водили су и живу културну борбу, односно настојали да оснивају нове, српске школе у Хабзбуршкој монархији. Патријарх Арсеније III Чарнојевић и његови наследници су узалуд покушавали да изнуде од Двора дозволу за отварање српских школа.¹ Значајнији успех на том пољу постигао је Царским рескриптом 1727. године београдско-карловачки митрополит Мојсије Петровић. Србима је на основу Рескрипта одобрено отварање виших и нижих школа у Монархији.²

¹ Радослав Чурић, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији до половине XVIII века*, Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 99–100.

² Исто, 100.

Школе су се већином оснивале при парохијским црквама у економски јачим срединама. Тако су школе најпре отворене у Пешти, Будиму, Коморану, Темишвару, Петроварадинском Шанцу (Новом Саду), Сомбору, Земуну, Осеку, а школство се јавило и у богатијим сеоским срединама: Ади, Мартоношу, Фелдварцу (Бачко Градиште), Мољу, Старом Бечеју.³ Ове, ниже (основне школе, које су махом настајале 20-тих и 30-тих година XVIII века, биле су махом основане од стране црквених општина, те су због тога оне у себи имале врло изражен верски карактер. Служиле су претежно за обучавање будућих свештеника. Школу су похађала претежно деца имућнијих родитеља: трговаца, занатлија, свештеника. Полазило се у школу обично са навршених 10–12 а врло ретко са 6–7 година. О школовању женског подмлатка готово да нема никаквих података у том периоду. Образовање у школама трајало је од пет до петнаест година у зависности од способности ученика и метода рада учитеља, који су обучавали ученике поред својих основних црквених обавеза.⁴ У овом раздобљу за школе нису грађене посебне зграде, него се настава обично изводила у некој кући близу цркве, која је била преправљена за ту сврху.⁵ У неким мањим сеоским срединама, у школама није било врло често ни основног преко потребног школског инвентара (клубе, табле, столице), него су ученици за време наставе стајали или седели на земљаним подовима.⁶

Школе су постале бројније у време митрополита Вићентија Јовановића (1731–1737) а поготово за време митрополита Павла Ненадовића (1749–1768). Отворене су: Карловачко-богородична школа (*Gymnasium publicum*) 1749, као и низ клерикалних школа у Новом Саду (1741), Плашком (1744), Карансебешу (1751). Уз већ постојеће латинске у: Темишвару (1726), Новом Саду (1730) и касније у Петроварадину, Араду, Пожеги, српско школство у Монархији је у другој половини XVIII века било на завидном нивоу.⁷

Када је 1774. године у Аустрији израђен нов закон за немачке школе, он је имао обухватити и постојеће српске школе у Монархији.⁸ Тако је Илирска дворска депутација 1776. израдила Школски устав за православне тривијалне школе у провинцијалном делу Тамишког Баната.⁹

³ Исто, 101.

⁴ Р. Чурић, нав. дело, 102.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ О напретку школства код Срба у Монархији у времену митрополита Вићентија Јовановића и Павла Ненадовића опширније види у : Димитрије Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18 веку*, Сремски Карловци 1929, 1–229 ; Никола Гавриловић, *Школство код Срба у Хабсбуршкој монархији, Историја српског народа*, IV/2, Београд 2000, 350–361.

⁸ Д. Кириловић, нав. дело, 33.

⁹ Иако би се могло помислити по наслову овог Школског устава да се реформа односила само на тривијалне школе у Банату, њоме су биле обухваћене све православне школе у Монархији. (Д. Кириловић, нав. дело, 33–34.).

По одредбама Школског устава из 1776. године у свакој општини у којој је постојала православна парохија морала је постојати и православна школа. Ако у некој општини није до тада постојала адекватна школска зграда, њу је требало у најкраћем року подигнути. У њима је морао постојати посебан стан за учитеља. Исто тако у оним општинама које су биле мешовите а без православне парохије, православна деца морала су посећивати римокатоличку школу, а у оним општинама у којима није постојала ни римокатоличка школа, родитељи су морали слати децу у најближу православну или римокатоличку школу.¹⁰ У разреду су женска деца морала бити строго одељена од мушке. Свака школа морала је имати по једног учитеља а у већим општинама и једног помоћника учитеља, који је новом школском реформом морао имати потпуне квалификације за обављање свог посла, односно валидну школску диплому.¹¹ Свештеници су се могли примати као учитељи само у оним случајевима када се ни би могао наћи учитељ, или када општина није била у стању да плаћа посебног учитеља.¹² Похађање наставе било је обавезно, по овом закону, за децу од шесте до тринаесте године, а школа је трајала сваки радни дан по два часа пре подне (од 8 до 10) и два часа послеподне (и зими и лети, од 1 до 3). Школска година се делила на два семестра.¹³

Постојеће школске зграде су биле врло мале, тескобне а добар део њих и руиниране. Састојале су се обично из једне до две мале просторије у којима се врло често није налазио ни основни школски намештај (клуче, столице). Учитељи су становали у малим собицама у оквиру парохијског дома или у самој школској згради.¹⁴

Већина учитеља знала је само српски језик, док су се са два или више језика служили само појединци.¹⁵

Готово сви учитељи су се служили нормалном (старом) школском методом.¹⁶ У оним местима у Карловачкој митрополији у којима је било извођења наставе а тиме и неког типа школске зграде, плата је варијала од 20 до 120 форинти у новцу и другом обавезном делу у натуралним производима.¹⁷

Од натуралних производа најчешће су као допуна новчаном делу плате учитељу давале житарице (суражица, кукуруз) у висини двадесет до тридесет појунских мерова (1 мерова = 50 кг); со – 100 ливри (56 кг); лоју (мас-

¹⁰ Д. Кириловић, нав.дело, 34–35.

¹¹ Исто, 36.

¹² Ово је посредан доказ да су плате православних учитеља биле остављене на вољу православним црквеним општинама, док су римокатолички учитељи плаћани од стране државе. (Д.Кириловић, нав.дело, 36.)

¹³ Д. Кириловић, нав.дело, 36–37.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Патријаршијско митрополијски архив, (АСАНУК), фонд А, 216 ex. 1791.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

ти) –10–15 ливри, месу (говедини) 100 ливри, пасуљу –1 пожунски меров.¹⁸ Сено или слама је такође врло често улазило као део учитељске плате и најчешће је износило 2–3 цента.¹⁹

Врло је занимљиво да су нека места својим учитељима плату допуњавала и вином, у износу два до шест акова.²⁰ Већина места је поред новчаног дела учитељима давала и дрво за огрев у висини два до осам хвати.²¹

У погледу слободних краљевских градова, код Срба у Монархији: Новог Сада, Сомбора и Суботице, напомиње се да су школске зграде добре, нове и у солидном стању. У овим градовима учитељска плата је била највиша и изражена само у новчаном делу.²²

На основу приказаног можемо закључити да је основно школство ухватило већ дубоке корене код Срба у Монархији на крају XVIII века и било добар показатељ за будуће, веће, културне подухвате српског народа у XIX веку.

*

Срби у Монархији су у потпуности прихватили слободоумна схватања просвећеног апсолутизма. Даљи развој производних снага и напредовање у пољопривреди и индустрији одређивало је и напредак у образовно-школском систему.²³ Највеће заслуге за даљи развој школства код Срба у Монархији и њихово европско (просвећено) образовање имао је карловачки митрополит Стеван Статимировић, који се пуних 46 година (1790–1836) налазио на митрополијском трону у Сремским Карловцима. У његово време су основане више школе у Карловцима, Новом Саду, Сент Андреји, касније Сомбору, које би извукле српски народ из заосталости и усмериле га ка европским, просвећеним идејама.²⁴

*

За разлику од најстарије српске гимназије на тлу Монархије (Карловачке, основане 1791/1792) историјат Српске православне велике гимназије у Новом Саду, имао је другачији карактер. Карловачка гимназија је била под

¹⁸ Ливра или либра је била мера за тежину, при чему је једна ливра тежила једну бечку фунту, односно 560 грама.

¹⁹ Цента је једна од мера за тежину у износу од 100 кг.

²⁰ Урна или аков вина или ракије је износио 50 литара.

²¹ Хват је износио 1,90 метара.

²² АСАНУК, „А“, 216 ех. 1791.

²³ Никола Гавриловић, *Школство код Срба у Хабсбуршкој монархији, Историја српског народа*, IV/2, Београд 2000, 362.

²⁴ Никола Гавриловић, *Српске школе у Хабсбуршкој монархији у периоду њезне просвећености (1790–1848)*, Београд 1999, 3–30.

утицајем деловања и залагања митрополита Стратимировића, док је оснивање православне гимназије у Новом Саду био директан одговор новосадског грађанства на католичку гимназију у Новом Саду и сећање на православу латинску школу, коју су из нама незнатих разлога Срби у Монархији напустили као идеју 1789. године. При оснивању православне новосадске гимназије савлађиване су велике потешкоће, како политичке тако и финансијске природе, међу њима и она највећа, која се тиче девалвације новца 1810/1811. године, када су вршене завршне припреме за отварање гимназије, а при томе гимназијски фонд због девалвације пао на петину своје раније вредности.²⁵

И поред свих потешкоћа она је владарским указом и решењем 11. децембра 1811. започела и званично свој рад.²⁶

У њеној историји као једне од главних стубова српске културе и просвећености до слома Монархије 1918. и стварања Краљевине СХС, уочавају се три периода. Први, од оснивања до 1849, када је због бомбардовања Новог Сада престала са радом и у том периоду је била по ондашњим мерилима потпуна гимназија са шест разреда. Други период означава њено поновно отварање 1853. до њеног проглашења за „велику“ гимназију 1865. године. У том периоду она је на нивоу само ниже гимназије, односно са четири разреда, што је куриозитет. Од 1865. па до завршетка Првог светског рата, трајао је трећи период гимназије у Монархији. У њему је она поново стекла назив „велике“, односно потпуне гимназије а први испит зрелости (матуре) је одржан у њој 1867. године.²⁷

Други период рада ове школе (1853–1865) обелажавају две личности које су имале изузетно велики утицај на даљи развој и повратак Српске православне велике гимназије на старе стазе славе. То су Ђорђе Натошевић,²⁸

²⁵ Васа Стајић, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949, 14–15.

²⁶ В. Стајић, нав. дело, 189.

²⁷ В. Стајић, нав. дело, 22–23.

²⁸ Доктор Ђорђе Натошевић је својим радом и залагањем за школство код Срба у Монархији обележио више декада XIX века. Рођен је у Сланкамену 1821, а умро је у Карловцу 1887. године. Завршио је медицину у Бечу 1850. и своју каријеру започео као лекар у Новом Саду. Приликом поновног отварања Српске велике православне гимназије у Новом Саду, постао је њен директор 1853. Постао је 1857. надзорник свих српских школа у Војводству Србија и Тамишки Банат. За време обављања директорске функције у гимназији Натошевић се налазио у готово сталном сукобу са Јованом Хаџићем Светићем, који је својим утицајем у патронату гимназије задржавао свог кума Петра Нинковића као професора, да би га после Натошевићевог одласка из гимназије поставио за директора, наспрот несумњиво способнијем и праведнијем Јовану Ђорђевићу. Натошевић се посветио после гашења Војводства Србије и Тамишког Баната 1860. писању педагошко-шолских уџбеника. Такође као врстан познавалац склоности и духа српског народа у Угарској, оставио је за собом своју чувену синтезу *Зашто наш народ у Аустрији пропада*, изашлу 1866. у Летпису Матице српске. (Енциклопедија Југославије, књ. VI, Zagreb 1965, 262).

као њен директор у већем делу овог периода и Јован Ђорђевић као њен најзначајнији професор.²⁹

У Карловачком архиву у фонду *varia* пронашли смо изузетно занимљив и за нашу историографију значајан допис, односно оцену Ђорђа Натошевића као директора о професорима у гимназији: Јовану Ђорђевићу, Петру Нинковићу³⁰ и Александру Гавриловићу.³¹

Поменута оцена садржи чак 23 колоне, од кратких описа о месту рођења, ранијој служби, залагању, до веома дугачких описа о карактеру по-

²⁹ Јован Ђорђевић је осим као најзначајнији професор Српске православне велике гимназије у Новом Саду, у којој је боравио и радио од 1853. до 1857, остао упамћен у српском народу и као секретар Матице српске, оснивач Српског народног позоришта у Новом Саду, писац текста ондашње и данашње српске химне *Боже њравде*, министар у влади Краљевине Србије, ујак Стевана Сремца... Рођен је у Сенти 1826, умро у Београду 1900. Као професор у гимназији у Новом Саду предавао је највише латински језик а такође и историју и географију и факултативно француски језик. Морао је напустити гимназију па чак и привремено Нови Сад 1857. због сукоба са Јованом Хацићем Светићем, који га је сматрао човеком Ђорђа Натошевића. Повратком у Нови Сад, после неколико година бивствовања у Пешти и рада око Матице српске, основао је Српско народно позориште 1861. и био његов управитељ. Седамдесетих година XIX века отишао је за Србију где се поново посветио професорском послу, прво у Шабцу а потом у Београду, да би 1893. постао и министар просвете у либералној влади у Краљевини Србији. (вишео Јовану Ђорђевићу види у : *Српски биографски речник*, књ. 3, Нови Сад 2007, 551–553.)

³⁰ Петар Нинковић је забележен као један од професора у поново отвореној Српској великој православној гимназији у Новом Саду 1853. године. Рођен је у Буковцу 1820, а умро је у Крагујевцу 1887. Завршио је филозофске науке у Сегедину. Био члан карловачког народног одбора у време Српског народног покрета 1848/1849. године. Његово пријатељство и потоње кумство са Јованом Хацићем Светићем му је донело место у гимназији 1853, као и директорску функцију у истоименој гимназији 1857. Био у сталном сукобу са директором гимназије Ђорђем Натошевићем, који је покушавао на све начине да га дискредитује и омаловажи, пишући најцрње оцене о карактеру и моралу Петра Нинковића и његовом професорском позиву. Доласком либералних струја у Нови Сад и утицајем Светозара Милетића, Нинковић је остао без утицаја и напустио прво директорско место, а потом и професуру у гимназији. Посветио се једно време уређивању конзервативних новина *Србобрана* које су излазиле од 1864. до 1867. године. Забележено је да је тако обновљени лист *Србобран* био орган српске владе, а потом царске аустријске, што је Нинковића довело у тешку позицију и од новосадске средине је проглашен за издајницу, а његов боравак у Новом Саду је седамдесетих година претпрошлог века постао готово немогућ. Напустио је Нови Сад 1878. отишавши за Србију, у Крагујевац, где је изгледа и умро у великој беди 1887. године. (Васа Стајић, *Новосадске биографије*, књ. I, Нови Сад 1936, 271–272; књ. III, Нови Сад 1938, 263–265; Василије Крстић, *Историја српске шtamпе у јужној Угарској 1791–1914*, Нови Сад 1980, 162–168.)

³¹ Александар Гавриловић је био питомац Текелијанума од 1853. до 1856. године, завршивши права у Будимпешти. Рођен је у Мартинцима 1833, умро у Новом Саду 1871. Одмах је 1856. добио место у Српској великој православној гимназији у Новом Саду, у којој је предавао латински и српски језик, као и историју и географију.

менутих професора, њиховој способности или неспособности за вођење гимназије, све до тачно наведених новчаних прихода и екстра прихода уколико их има.

За Јована Ђорђевића, кога је Натошевић изузетно ценио, записао је следеће : да је предавао латински у II и IV класи (разреду), немачки, географију и историју и математику у све 4 класе; грчки у IV-ој класи³²...Натошевић даље напомиње да је он све ове науке предао Ђорђевићу „[j]ербо [j]е само он кадар деци све ово накрмити, што у нижим класама невештином професора заостану“.³³

О његовом даљем залагању Натошевић је забележио да је Ђорђевић „суплирао“ све професоре, одржавао њихове предмете, да је похваљен од свих служби и инспекција за рад са децом, те да деца из његових разреда излазе веома спремна за даљи наставак школовања, у коме, захваљујући његовом пожртвовању у преношењу знања, постижу врховне резултате. Такође је забележено да је Ђорђевић професор од поновног отварања гимназије школске 1852/1853. године.³⁴ О високим моралним карактеристикама Јована Ђорђевића сведочи и даљи запис Натошевића да без икакве накнаде већ трећу годину одржава наставу француског језика и да је с обзиром на скупоћу школских уџбеника у Новом Саду, односно „глобљење ондашњих штампара“, сам, без икаквог процента набавио књиге из Пеште и поделио их деци. За своје не мале послове које је обављао како за школу, тако и за ширу заједницу, Ђорђевић је примао новчане надокнаде, односно плате у износу „редовне плате 500 фор[инти] ср[ебра] и изванредне (за грчки [j]език) 150 фор[инти] ср[ебра], свега 650 ф[оринти], Од ових да[j]е Гавриловићу сво[j]евољно 66 фор[инти] и 40 кр[ајцара] ср[ебра], што [j]е ова[j] у почетку год[ине] примао само од 500 ф[оринти] плату, опет под[j]еднако часова за предавање на себе примио; оста[j]е му дакле 583 ф[оринте] 20 кр[ајцара] ср[ебра] годишње“.³⁵

Највише замерки Натошевић је изрекао на понашање и рад професора Петра Нинковића, који је као кум Јована Хацића Светића био доведен у гимназију за професора, а Натошевић се налазио у сталној препирци и опозицији према Светићу.³⁶ Нинковић је примљен за професора у исто време кад и Ђорђевић, односно поновним отварањем гимназије школске 1852/1853. године. У последње четири године, наставу је држао из следећих

Постао је привремени директор гимназије 1866. године. Био је члан Матице српске од њеног пресељења у Нови Сад 1864, и члан њеног Књижевног одељења. (*Српски биографски речник*, књ. 2, Нови Сад 2006, 575.)

³² АСАНУК, фонд *varia*, март 1857.

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ АСАНУК, фонд *varia*, март 1857.

³⁶ Васа Стајић, *Новосадске биографије*, књ. I, Нови Сад 1936, 271–272; књ. III, Нови Сад 1938, 263–265.

предмета: „Предавао [j]е латински у I^{ој} и III^{ој}, српски и немечки у све 4. [класе], математику у I^{ој} и III^{ој} и физику ову год[ину] 1853. под дирекци[j]ом Игњата Јоановића; преда[j]е сам латински и грчки у I^{ој}, II^{ој}, и III^{ој}“.³⁷ Натошевић је сматрао да Нинковић није дорастао извођењу наставе на већини наведених предмета, о чему је забележио следеће: „У реалним наукама ни[j]е било успеха; ал’ ни у [j]езицима га не могу похвалити: у србском не полаже никоју важност на упознаније бар стари[j]е деце са србском литературом, на лепоту, вкус, избор, etc, него само ље на граматику; у немечком не полаже никоју важност на говор, разумевање читани[x] ствари језикословно и реално, него опет грамат[ика]; у латинском не зна помоћни[x] наука за читање класика: геог[рафије], истор[ије], митол[огије], обича[j]е, владе etc, пак [j]е на на[j]нижи анализи ограничен“.³⁸ Такође је у опису његовог рада са децом Натошевић изрекао крајње негативну и забрињавајућу оцену.³⁹ Од плате што редовне, што ванредне Нинковић је зарађивао близу 800 форинти, много више од Ђорђевића, који је више пута чак и његову наставу одржавао.⁴⁰

Најмање података али не и негативан суд Натошевић је изрекао о свом последњем и најмлађем професору Александру Гавриловићу. Он је примљен за професора 1856. године и за тако кратко време (извештај је писан 1857) Натошевић је нагласио његов напредак и залагање у свим областима. Гавриловић је предавао или предаје следеће науке: „предавао I^{ор} течени[j]а србски и математику, у I^{ој} и II^{ој} географију, у I^{ој} латински, у II^{ој} историју. Преда[j]е сад србски у II, III, IV^{ој}, географију и историју у I, II, IV^{ој}, и математику у I^{ој} и II^{ој} [класи]. Науке су ове по почињућег професора теже него [j]езици“.⁴¹ У погледу плате зарађује исто колико и Ђорђевић, близу 600 форинти годишње.⁴²

³⁷ АСАНУК, фонд varia, март 1857.

³⁸ Исто.

³⁹ АСАНУК, фонд varia, март 1857.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто.

VLADAN GAVRILOVIĆ, PhD

Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

REPORT OF ĐORĐE NATOŠEVIĆ,
THE DIRECTOR OF SERBIAN ORTHODOX
GREAT HIGH SCHOOL

Summary

Serbian Orthodox Great High School in Novi Sad was founded in year 1810/1811 and all the time, together with the previously (1791) established Gymnasium in Sremski Karlovci, represented one of the carriers of Serbian culture and literacy in the Monarchy. One of its directors was also dr Đorđe Natošević (1821–1887), who in one of his report on the work of High School, probably addressed to Serbian Patriarch Josif Rajačić, made critical evaluation about actions and work of the professors in High School, of which should be particularly noted Jovan Đorđević (1826–1900), later the founder of the Serbian National Theatre in Novi Sad and a Minister in the government of the Kingdom of Serbia. Director's special care was devoted to the teaching of languages, in the first place Serbian, German and Latin – official languages of the schools at that time.